

Г.М. Мельничук, доц.,
В.А. Гаманюк, доц.
Криворізький державний
педагогічний університет

СПЕЦИФІКА ДІЄСЛІВНОГО ЗНАЧЕННЯ ТА СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ РЕЧЕНЬ ЯК ЕКСПЛІКАТОРИ ОНТОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ

Вивчення семасіологічного потенціалу дієслів зумовлює необхідність дослідження їх ономасіологічного аспекту. Звернення до ономасіологічного аспекту дієслів з семантикою вертикального руху передбачає виявлення закономірностей та умов номінації онтологічної ситуації “рух у вертикальній площині”, іншими словами відповідь на питання: “Як, чим позначається (може бути позначена) дана реальність?” [9, с. 72].

Дієслово, звернене перш за все до форм екзистенції матерії, до руху в просторі та часі, формує на підставі своєї головної понятійної ознаки значення, які називають та характеризують дії, стан, процеси. Особливість семантики дієслівних лексем та їх номінативних функцій полягає в комплексності цих мовних одиниць, у їх здатності іменувати мінімальні дискретні “кусочки” дійсності, на що указують багато лінгвістів, визначаючи дієслова як компактні найменування ситуацій та структур діяльності [3, с. 16-17; 6, с. 148]. Будучи іменем цілісної ситуації, дієслово виражає процеси, дії, стан і характеризує учасників цих дій, процесів або носіїв стану, предикуючи імені певну ознаку. Таким чином, специфіка номінації дієслівними лексемами зумовлена, з одного боку, позначенням поняття дії, процесу, стану, а з іншого, - уявленням про характер предметів – учасників цих відношень. Все це цілком пояснюється самою онтологією світу, де все взаємопов'язано і взаємодіє і де процеси, дії, стан ніколи не сприймаються самі по собі, а тільки із залученими до них речами-предметами.

Аналіз речень, які експлікують ситуацію вертикального руху, показує, що дієслово дійсно виступає свого роду вузловим пунктом моделювання семантико-синтаксичних структур, “життєвим нервом речення” [5, с. 162], але всупереч вербоцентричним концепціям слід визнати, що структура речення визначається не тільки предикатом. Незважаючи на значущість предиката та його дієслівного ядра, здатність предетермінувати своє оточення, немає ніяких підстав ігнорувати семантичну роль імені, оскільки тільки дієслівно-іменна співвіднесеність, їх узгодження організує модель речення-висловлювання. Звідси випливає, що у ході аналізу семантики дієслів не можна обмежуватись рамками тільки дієслівного значення, необхідно вийти за його межі, описувати дієслівне слово через семантичні ролі учасників позначеної ним дії, стану або процесу з урахування сполучувальних можливостей з іменними класами, тобто в плані синтагматичного розгортання дієслівної лексики [7, с. 42-43; 12, с. 75].

Для репрезентації онтологічної ситуації вертикального руху релевантні такі семантичні ролі: *агентив (А)* – функція активного відправника дії; *номінатив (N)* – функція виконавця мимовільного руху; *пацієнтив (Pt)* –

функція аргументу, на який спрямований рух; *інструментатив (I)* – функція аргументу, який позначає засіб для виконання руху; *локатив (L)* – функція аргументу, який позначає точку локалізації вертикального руху; *елементив (EI)* – функція неживого виконавця руху; *експерієнсив (E)* – функція учасника ситуації, який переживає певний стан; *дескриптив (D)* – функція, яка характеризує процес протікання руху; *каузатив (C)* – функція учасника ситуації, який спричиняє рух; *комполитив (K)* – функція аргументу, який входить до складу іншого аргументу. Ці пропозиціональні ролі, або глибинні відмінки, повністю відповідають ролям партиципantів на рівні ситуації.

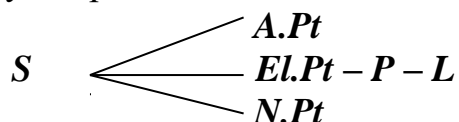
Пропозиція як семантичний образ онтологічної ситуації отримує свою значущість тільки в складі речення, оскільки “структуру ситуації, її членування ми уявляємо лише так, як вона відображається в нашій мовній свідомості” [4, с. 17]. Саме з цього факту виходить доцільність та необхідність аналізу речень.

Визначення та характеристика семантичних ролей, які розглядаються як перехідний ступінь від лексики до граматики, “як міст між валентністю як лексичною властивістю слів і реалізацією цієї валентності в текстах” [10, с. 267] дозволяє встановити семантичні моделі речень з досліджуваними дієсловами вертикального руху.

Дієслово в функції предиката та набір його аргументів утворюють пропозицію, центр якої займає предикат. Семантична структура, організована на базі предиката, який відображає типову ситуацію руху в вертикальній площині, береться за одиницю семантичного моделювання. Семантична модель речення характеризується в термінах глибинних відмінків і фіксує тип семантичних відношень між предикатом та його іменними компонентами. У ході визначення і аналізу семантичних моделей виявлено, що пропозиція та набір семантичних компонентів, які формують значення дієслів вертикального руху, в деякому відношенні ізоморфні. Явище ізоморфізму виражається у здатності сем не тільки називати сам тип руху, але й указувати на локальну, часову характеристику, засіб, результат руху, зміну емоційного, психологічного або фізіологічного стану в момент руху тощо, що пояснюється наявністю в семантичній структурі значення дієслівної лексеми особливого “синтагматичного компонента” [3, с.17], відповідального за характер дієслівного оточення, тобто здатного предетермінувати склад елементів ситуації. Звідси виходить, що семи дієслівного значення правомірно розглядати як компоненти структури пропозиції та її мовного аналога – речення. Але при цьому необхідно враховувати, що набір сем у значенні дієслова характеризується, як відомо, своєю ієрархічною організацією і відіграє різну роль у формуванні пропозиції та відповідно речення.

Ситуація “рух у вертикальній площині” передбачає такі обов’язкові її елементи: суб’єкт руху; об’єкт, на який спрямований рух; орієнтир, відносно якого здійснюється рух. Таким чином, пропозиціональне ядро як обов’язковий семантичний мінімум відображуваної ним типової ситуації “ рух у вертикальній площині” становить собою структуру, яка включає три компоненти: *S – P – L* і визначається інтегральними семами „рух“ та „вертикальний напрям“.

Рух, як відомо, може диференціюватися за ознакою активності /неактивності /залежності /незалежності /самостійності /несамостійності [11, с. 152-153; 13, с. 34-39]. Виходячи з цього, розрізняють активний та пасивний рух або відповідно рух-дію та рух-процес. Онтологічна відмінність між цими двома видами зумовлює відмінності між його учасниками. Вертикальний рух-дія, відмічений ознакою активності, передбачає елементами розглядуваної ситуації активних партиципantів, які на рівні пропозиції виконують ролі агента та елемента. Учасникам рух-процесу відповідає роль номінатива. Виходячи з цього, видається можливим уточнити ономасіологічну формулу відображуваної ситуації, яка може бути представлена так:

Конкретизація суб'єкта видається необхідною і виходить із положення про релевантність суб'єкта як експлікатора значення предиката, який утворює для нього семантичний фон, і як ідентифікатора ситуації [1, с. 331]. Конкретизація суб'єкта вертикального руху відбувається на підставі несубстанціональних диференціальних ознак довільності / мимовільності. Всі досліджувані дієслівні одиниці діляться за даною ознакою на дві великі підгрупи: дієслова довільного руху та дієслова мимовільного руху в вертикальній площині. Цей семантичний компонент у ієрархічній структурі диференціальних сем займає найвищий ступінь, розміщуючись на межі з інтегральними семами, що дає підставу розглядати указані семантичні елементи як детермінатори обов'язкових елементів пропозиції, які визначають "діагностичні", або "базові" типи семантичних структур. Як семантичний тип розглядається деяка кількість речень зі спільним інваріантним значенням.

Моделі $A.Pt - P - L$, $El.Pt - P - L$, $N.Pt - P - L$ кваліфікуються як діагностичні на тій підставі, що в них експлікуються всі елементи, релевантні для ідентифікації розглядуваного факту реального світу.

Моделі, які включають додаткові елементи як сигнал про відхилення від базових семантичних структур, є їх підтипами і розглядаються як варіанти інваріантного значення. Такі семантичні утворення визначаються диференціальними семами, які вказують на акустичну характеристику дієслів вертикального руху, спосіб або характер руху, фізичний стан суб'єкта руху, а також субстанціональними або індивідуально-додатковими компонентами, які називають суб'єкт руху, засіб руху, зміну емоціонального, психологічного або фізичного стану суб'єкта руху. Додаткові семантичні елементи носять факультативний характер.

У ході визначення семантичних моделей з дієсловами вертикального руху виявлено абсолютно особливий тип, який відображує ситуацію протилежну ситуації руху в вертикальній площині і зображену ономасіологічною формулою $Pt - P - L$. Дане семантичне утворення виступає аналогом статичної ситуації "розташування в просторі" і може розглядатись як діагностичний тип для ідентифікації статичної ситуації, у вираженні якої бере участь динамічне дієслово, яке позначає рух у вертикальній площині.

Проекція ситуації руху в вертикальній площині на речення забезпечує взаємодію його семантичної та синтаксичної структур і визначає таким чином структурно-семантичну організацію речення. Досліджувані предикати сполучаються з розглянутими вище аргументами в таких структурно-семантичних типах речень:

A.Pt – P – L

Antonio stieg die Stufen empor [Lewin W., Margraf M. Die Zaubermentagerie; S. 186].

Auch ihre Schuhe waren weiss, etwas Erde hing daran. Er kniete hin, und mit seinen Lippen entfernte er die Erde [Mann H. Die Vollendung des Königs Henri Quatre; S. 21].

Наведений тип семантичної моделі визначають предикати absitzen, absteigen, anspringen, aufbaumen, auftauchen, besteigen, erfliegen, hinknien, niederhocken, steigen, schnellen тощо.

A.Pt – P – I - L

Sehr nachdenklich bestieg Gernot seinen Rochen, startete und stieg langsam in die Höhe [Kröger A. Energie für Centaur; S. 245].

Складовими компонентами структур даного типу можуть виступати предикати abfahren, abseilen, herausklettern, herunterrodeln, sich hochziehen.

A.Pt – P – D – L

Georg Drygalla rappelte sich von den Dielen hoch [Weymann F. Der Erbe; S. 235].

До даної семантичної структури входять предикати aufraffen, aufrappeln, aufschwingen, gründeln, hangeln, hinauftrotten, sich hochstemmen, köpfeln, krabbeln, kraxeln.

C – A.Pt – P – L

Kilian liess sich von der Bettkante zu Boden gleiten [Fuhrmann R. Die Untersuchung; S. 20].

C – A.K.Pt – P – L

Er tanzte um den weinenden Mann, er sprang von einem Bein auf das andere, er riss die Arme hoch [Brasch Th. Der Zweikampf // Die Rettung des Saragossameeres; S. 214].

Розглянута модель може включати предикати aufsehen, heben, hochreissen, neigen, nicken, senken. Подібні конструкції трактують в принципі як способи вираження переміщення предмета або об'єкта іншою субстанцією, тобто як несамостійний, залежний рух. Однак ми вважаємо за можливе розглядати такі моделі, дотримуючись точки зору В.В. Богданова, який в реченнях типу “Книга упала – Хлопчик упустив книгу” та “Рука опустилась – Хлопчик опустил руку” бачить відмінності лише формального плану, а не змістовного [2, с. 15] і відносимо такі конструкції до моделей, ідентифікуючих ситуацію суб'єктного руху в вертикальній площині.

El.Pt – P – L

Letzter Sonntag fiel nasser Schnee herab, bildete eine dünne Schicht, in die Sohlen schwarze Spuren drückten [Weymann F. Der Erbe; S. 155].

Складовими семантичної структури даного типу є дієслівні лексеми aufbranden, aufbrausen, giessen, fallen, hageln, niederprasseln, regnen, schneien.

El.Pt – P – D – L

Im letzten Aufflackern griff die Flamme nach einer Manuskriptseite und schoss empor [Lewin W., Margraf M. Die Zaubermenagerie; S. 158].

Складовими компонентами структур даного типу можуть виступати aufbranden, hochschiessen, niederdonnern, triefen, tropfen.

N.Pt – P – L

Rita hielt sich zu lange in der Nähe des Feldesauf. Sie fiel um und lag verkrümmt zwischen den Kristallen [Fuhrmann R. Die Untersuchung; S. 282].

До структур розглянутого типу можуть входити abgleiten, fallen, entfallen, entgleiten, hinfallen, niedergleiten, umfallen, umkippen.

N.Pt – P – D – L

Sie blickte ihm nach bis zur Treppe, die er ganz plötzlich, steif und mit dem Kopf voran, hinunterfiel [Mann H. Die Vollendung des Königs Henri Quatre; S. 107].

Ця модель включає дієслівні лексеми abstürzen, fallen, hinschlagen, hochhoppfen, plumpsen, purzeln, umstürzen.

E.N.Pt – P – L

Plötzlich schreckte ich hoch und dachte: „Ich liebe sie vielleicht „[Wellershoff D. Der schöne Mann und andere Erzählungen; S. 176].

До даної семантичної структури входять дієслова auffahren, aufspringen, aufschrecken, hochfahren, hochschrecken.

Pt – P – L

Der Pfad führt quer über eine schrundige Einöde, die nach zwei Seiten ins Meer abstürzt [Wellershoff D. Der schöne Mann und andere Erzählungen; S. 110].

Pt – P – D – L

An den Seiten stiegen die Felsen wie die Ränge eines Amphitheatere an [Fuhrmann R. Die Untersuchung; S. 105].

Розглянуті моделі включають предикати abfallen, abstürzen, ansteigen, emporklettern, klettern, neigen, sich senken, steigen.

Оскільки будь-яка лінгвістична модель “спрощує та узагальнює строкатість і суперечливість явищ емпірії” [8, с. 6], семантичні моделі, виявлені в ході аналізу речень з дієсловами вертикального руху, не претендують на всеохоплюючий, абсолютний характер, який в найдрібніших деталях відображає всі особливості досліджуваного факту реального світу, а репрезентують ситуацію вертикального руху в її найбільш типових, узагальнених формах.

1. Арутюнова Н.Д. Семантическая структура и функция субъекта // Известия АН СССР. Серия лит. и языка. 1979. Т. 44. №4.
2. Богданов В.В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты. Л., 1990.
3. Долинина И.В. Синтаксически значимые категории английского глагола. Л., 1989.
4. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. М., 1982.
5. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. М., 1972.
6. Кубрякова Е.С.

Коммуникативная лингвистика и проблемы семантики // Коммуникативные единицы языка. М., 1985. 7. *Почепцов Г.Г.* Конструктивный анализ структуры предложения. К., 1971. 8. *Реформатский А.А.* О реальности модели // Проблемы лингвистической типологии и структуры языка. Л., 1977. 9. *Уфимцева А.А.* Лексическое значение. М., 1986. 10. *Nikula H.* Valenz und Text // DaF. 1986. H. 5. 11. *Orthen N.* Zur Semantik deutscher Bewegungsverben. Köln, 1976. 12. *Tarvainen K.* Semantic cases in the framework of independency theory // Concepts of case. Tübingen, 1987. 13. *Wotjak B.* Zur Analyse von paradigmatischen Makrostrukturen, dargestellt am Feld der Verben des Beförderns // Daf. 1982 H.1.

Der vorliegende Beitrag befasst sich mit der Korrelation „Verb – Satz“. Die vorgenommene Analyse zeigt, dass das Bedeutungsspezifikum der deutschen Verben der vertikalen Bewegung die Elemente zur Explikation der ontologischen Situation „Bewegung in der Vertikalebene“ präterminieren und deren Ausdrucksmittel in der Oberflächenstruktur sowie auch semantische „diagnostische“ Satzmodelle und Submodelle bestimmen kann.

Відомості про авторів

Прізвище, ім'я по-батькові	Вчене звання, ступінь	Місце роботи	Домашня адреса, контактний телефон
Мельничук Галина Миколаївна	доцент, к. філол. н.	Криворізький державний педагогічний університет, Кафедра німецької мови та літератури з методикою викладання	50057 м. Кривий Ріг, мкр. Гірницький, 13 кв.18 д.т.(0564) 66-52-05 р.т.(0564) 71-52-51 E-Mail: igor_m@alba.dp.ua
Гаманюк Віта Анатоліївна	доцент, к. пед. н.	Криворізький державний педагогічний університет, Кафедра німецької мови та літератури з методикою викладання	50067 м. Кривий Ріг, Миколаївське шосе, 1 кв.43 д.т.(0564) 27-19-72 р.т.(0564) 71-52-51 E-Mail: vitana@alba.dp.ua